ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

https://doi.org/10.34142/23129387.2024.70.01
УДК 159.9
ORCID 0009-0002-2161-5162
ORCID 0000-0002-8387-1690
ORCID 0000-0002-4434-5815

Віталій Р. Кутерещин [1ABC], Борис В. Хомуленко[2AB], Надія Г. Скрипник[3E]

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ У ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1 – аспірант кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна
E-mail: v.kutereschyn2022@gmail.com
2 – кандидат психологічних наук, доцент, Українська інженерно-педагогічна академія, Україна
E-mail: b.khomulenko2022@gmail.com
3 – викладач кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна
E-mail: n.skripnik70@gmail.com

Актуальність проблеми. На тлі трансформацій українського суспільства, стихійності економічної соціалізації, суперечностей що виникають при зіткненні стандартів «старого» та «нового» в осмисленні місця грошей у житті людини відбуваються зсуви та труднощі в економічні соціалізації молоді.

Мета дослідження – здійснити теоретичний огляд основних типологій ставлення до грошей та проаналізувати їх евристичний потенціал для дослідження специфіки економічної соціалізації студентської молоді.

Результати. У дослідженні показано внутрішні та зовнішні чинники економічної соціалізації у підлітковому та юнацькому віці, описано типології ставлення до грошей у студентів.

Висновки. Чисельність виділений психологами типологій ставлення до грошей вимагає зведення основний монетарних типів до декілька груп: раціональні із виваженим ставленням до грошей та адекватною цілям життєдіяльності монетарною поведінкою, та деструктивні різного спрямування (на витрати та на збереження). Економічна соціалізація студентської молоді має розглядатись як процес включення їх до реалізації певної монетарної поведінки через інтеріоризацію сімейних настанов, ставлень до грошей та монетарних дій однолітків та значущих дорослих, а також через актуалізацію внутрішніх смислів грошей у монетарній поведінці. Тип монетарної поведінки студентської молоді є результатом її економічної соціалізації і має враховуватись у програмах психологічного супроводу, що здійснюються психологічною службою ЗВО.

Ключові слова: *економічна соціалізація, внутрішні та зовнішні фактори економічної соціалізації, сім'я, сімейні установки, особистість, монетарна поведінка, ставлення до грошей, ставлення, здобувачі вищої освіти, типологія, студенти, студентський вік, підлітковий вік, юнацький вік.*

Typological features of attitude to money in the process of economic socialisation of student youth

Vitaly R. Kutereshchyn[1ABC] Borys V. Khomulenko [ABCD], Nadiia H. Skrypnik[3E],

1 - postgraduate student of the Department of Psychology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine
E-mail: E-mail:v.kutereschyn2022@gmail.com

2- PhD. in Psychology, Associate Professor, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, Ukraine
E-mail: b.khomulenko2022 @gmail.com

3 - Lecturer of the Department of Psychology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine
E-mail: n.skripnik70@gmail.com

The relevance of the problem. Against the background of transformations of Ukrainian society, spontaneity of economic socialization, contradictions arising from the clash of "old" and "new" standards in understanding the place of money in human life, there are shifts and difficulties in the economic socialization of young people.

The Aim of the study is is to carry out a theoretical review of the main typologies of attitude to money and analyze their heuristic potential for researching the specifics of the economic socialization of student youth.

Results. The study shows the internal and external factors of economic socialization in adolescence and youth, describes the typology of students' attitudes towards money.

Conclusions. The number of typologies of attitudes to money identified by psychologists requires the reduction of the main monetary types into several groups: rational with a balanced attitude to money and monetary behavior adequate to the goals of life, and destructive of different directions (spending and saving). The economic socialization of students should be seen as a process of including them in the implementation of certain monetary behavior through the internalization of family attitudes, attitudes towards money and monetary actions of peers and significant adults, as well as through the actualization of the internal meanings of money in monetary behavior. The type of monetary behavior of students is the result of their economic socialization and should be taken into account in psychological support programs implemented by the psychological service of higher education institutions.

Keywords: *economic socialization, internal and external factors of economic socialization, family, family attitudes, personality, monetary behavior, attitude to money, attitude, higher education students, typology, students, student age, adolescence, youth.*

Вступ. Монетарна поведінка, виступаючи результатом економічної соціалізації особистості, є значущою у життєдіяльності сучасної людини, виступаючи одночасно і символічною цінністю, метою, інструментом для задоволення вітальних та вищих потреб. На тлі трансформацій українського суспільства, стихійності економічної соціалізації, суперечностей що виникають при зіткненні стандартів «старого» та «нового» в осмисленні місця грошей у житті людини відбуваються зсуви та труднощі в економічні соціалізації молоді.

Студентський вік виступаючи завершальним етапом особистісного та професійного самовизначення, становлення світогляду та цінностей, особистісної зрілості, відзначається також прагненням юнака чи юнки виступати в якості суб'єкта економічної діяльності, що проявляється у певному типі монетарної поведінки та ставлення до грошей.

Мета – здійснити теоретичний огляд основних типологій ставлення до грошей та проаналізувати їх евристичний потенціал для дослідження специфіки економічної соціалізації студентської молоді.

Результати. У процесі економічної соціалізації молоді суб'єктивними зовнішніми передумовами ставлення до грошей, на думку О.П. Нікітіної (2011) виступає сім'я, однолітки та друзі. Розуміння молоддю економічної проблематики на індивідуальному рівні ґрунтується саме на особливостях соціалізації у межах сім'ї (Kõiv 2004). Родина транслює цінності економічного життя у вигляді батьківських настанов (Кушнерчук, 2006, Яновская і Туренко, 2010, Matthews 1991). У процесі формуванні економічної свідомості особистості значущими постають ціннісні, поведінкові впливи сім'ї. Проте цей процес є складним, суперечливим, відтак, сімейні посилання одночасно і закриті, і відкриті, можуть часто поставати непослідовними та заплутаними. Їх роль постає значущою для подальшого життя людини, батьківські приписи, отримані у дитинстві, не зникають і можуть лише тимчасово забуватися під натиском прагнення до самоствердження, продовжують діяти приховано та впливати на вибір професії, ставлення до грошей, рівня життя (Нікітіна та ін., 2020).

Гроші виступають моральним символом у межах сімейного контексту, для того щоб показати, що члени сім'ї розцінюють акт надавання грошей як «вторинний моральний імператив», і в той же час висвітлити, як діти соціалізуються у достойностях бережливості та економії через безпосередні засоби - акти надання та використання грошей. У контексті відносин «батьки-діти», моральні уроки можуть надаватися через гроші. Наприклад, ідея, що чесне та ретельне виконання

роботи результує у заробляння грошей. Гроші виступають інструментом моральної соціалізації, забезпечуючи передачу від покоління до покоління певних фінансових цінностей (Low 2005).

У дитячих уявленнях про гроші, за результатами проведеного дослідження В.В. Москаленко (2006), відбиваються усі аспекти суспільного життя (ставлення до багатих та бідних, різний соціально-економічний статус людей тощо), підкреслюється вплив батьків, їх настанов на формування економічної культури людини.

На думку А.В. Боярінцевої (цит за Нікітіна, 2011), *характер включення* в економічну підсистему виступає ключовим моментом формування певного типу ставлення до грошей. Так, якщо від дитини вимагають заробляти прихильність батьків на право брати участь у сімейному доході (наприклад, гарними оцінками), то це закріплюється у гіпертрофованому потягу до успіху як до єдиного результату праці, яка буде спрямована на індивідуальну вигоду. Ця думка підтверджується і отриманими результатами К.Коїв (Kõiv 2004), який вказує, що юні правопорушники, на відміну від звичайних юнаків, мають потяг до отримання більшої суми грошей (як кишенькових, так і вкрадених). Водночас, батьки, надаючи їм гроші, роблять це не систематично: за гарну поведінку вдома, на вулиці, гарні оцінки тощо.

Разом з тим, вільне надання коштів, на думку А.В. Боярінцевої, результує у відповідальності за їх розумну витрату, потяг до більшої інформованості у економічних питаннях, а також у тому, що грошовий мотив не виходить на перший план і не підкоряє собі особистість. К.Коїв (Kõiv 2004) з цього приводу підкреслює ефективність батьківського грошового менеджменту для задоволення потреб юнацтва шляхом створення гнучкої системи правил у сім’ї. Майже половина юнаків, що не входять до групи правопорушників, за даними дослідження К.Кийв, вказують, що гроші видаються їм батьками незалежно від умов. Водночас, як вірно наголошувала Вільне надання грошей повинно передбачати і повне включення дитини у економічну

підсистему сім'ї, а саме: інформацію про фінансовий стан сім'ї, її потреби тощо. Вкрай важливим є включення дитини з перших її кроків у єдине для всієї родини «інформаційно-ситуативне поле» (цит за Нікітіна, 2011). Доведено, що індивідуально-орієнтоване наставництво у розвитку дитячих фінансових навичок може стати допомогою в уникненні боргів у майбутньому (Norvilitis 2010). Стурбованість сімей своїм благополуччям стала однією з причин стрімкого підвищення у підлітків значущості грошей як важливого засобу самоствердження та самореалізації у колі однолітків та значущих осіб. Суперечливість у економічному просторі вікового розвитку підлітків виражається у зниженні значущості моральних та гуманістичних цінностей, смутному уявленні сенсу свого життя та свого майбутнього. Гедоністична спрямованість поведінкових стратегій передбачає у молоді появу споживацьких стратегій (цит за Нікітіна, 2011).

Визначаючи особливості економічної соціалізації в умовах трансформації українського суспільства вчені (Авер'янова та Москаленко, 2003 Кушнерчук 2006, Нікітіна, 2011) наголошують, що економічна свідомість молоді формується під впливом традиційних батьківських сценарів, а, виходячи з того, що вони, найчастіше, є характерними для радянської, а не сучасної економічної дійсності, молоде покоління може постати безпорадним у сучасній економічній ситуації, не вміти адекватно діяти у цьому просторі.

Серед інших факторів, що впливають на уявлення про значущість грошей та їх функції виокремлюються спілкування з однолітками та спілкування з друзями. У роботі Дж. М.Норвілітіс та МакЛеан М.Г. (Norvilitis 2010) показано, що знання про гроші та основи управління ними підлітки та юнаки отримували від своїх батьків, зазначають важливість впливу школи (вчителі, однолітки) та друзів.

До суб'єктивної внутрішньої групи передумов відносяться особливості особистості, яка проявляє себе у своєму ставленні до грошей (Нікітіна та ін., 2020). Найбільш евристично плідним у вивченні групи внутрішніх факторів економічної соціалізації

студентської молоді є аналіз грошових типів особистості. Е.Фроммом при визначенні типів характеру у описі неплодотворних та плодотворної орієнтації вказується на особливості ставлення особистості до грошей. Так, при переважанні експлуататорської орієнтації, основною передумовою якої постає відчуття того, що джерело всіх благ знаходиться ззовні, буде характерним прояв потягу до віднімання у інших бажаного силою або хитрощами, а крайнім прикладом постає поведінка клептомана, який насолоджується лише вкраденими речами, незважаючи на те, що має достатню кількість для їх покупки; при переважанні користолюбної орієнтації, передумовою якої постає відчуття того, що мало корисного можна отримувати від зовнішнього світу, їх безпека засновується на користолюбстві, економії, витрати постають символом погрози; одною з негативних рис ринкової орієнтації, яка коріниться у сприйнятті себе як товару, постає марнотратство (цит за Нікітіна, 2020).

Х.Голдберг (Goldberg 2000) було визначено, що гроші наділені психологічними значеннями, найбільш розповсюдженими та сильними з яких постають: безпека, влада, кохання та свобода. Саме ці значення є основою для виділення «грошових типів» особистості: символ безпеки - «Компульсивний економ», «Аскет», «Компульсивний завсідник розпродажів», «Фанатичний збирач»; символ влади - «Маніпулятор», «Хрещений батько», «Створювач імперії», символ кохання - «Покупці любові», «Продавці любові», «Викрадачі любові», символ свободи - «Борці за свободу», «Покупці свободи». Головною тезою осмислення включеності грошей у життя особистості постає те, що особистість з емоційною проблемою може включати гроші у свою неправильну модель поведінки. Так, «Викрадачі любові» мають велике бажання отримати кохання, проте не відчувають, що заслуговують його, і, прикидаючись, що мають достатню кількість любові (роль «гарного хлопця»), наступної миті при першій же можливості та де завгодно «викрадають її». Батьки таких людей у дитинстві постійно були неспроможними

забезпечити їм кохання, якого вони потребували, проте обіцяли любов, яку не могли віддати. У дитинстві батьки «надають любов» дітям за їх гарні вчинки, а також дають гроші. У представників типу «Викрадачі любові» у подальшому житті ця властивість постає у зворотному напрямку: службовці, які відчувають себе «некоханими» своїми роботодавцями, можуть викрадати гроші як значення стосунків. «Викрадачі любові», як правило, зазнають невдачі у розгорнені міжособистісних стосунків, коли викривається їх справжнє обличчя: вони завжди витрачають чужий час, енергію, гроші, проте ніколи нічого свого не віддають (Goldberg 2000).

Згідно з типологією монетарної поведінки Д.Меррілл та Р.Рейд (цит за Ложкін 2006) визначаються чотири типи ставлення особистості до грошей: «Чутливі», «Ті, що думають», «Ті, що сприймають» та «Інтуїтивні». Перші характеризуються як чутливі, приємні, проте імпульсивні та недисципліновані, вважаючи гроші «брудними», уникають їх; другі - педантичні, нерішучі, у справах з грошима схильні перестраховуватися; треті - владні, жорстокі, у справах з грошима рішучі та вимогливі, можуть переоцінювати свої здібності, а четверті - ентузіасти, імпульсивні, егоїстичні, при вирішенні фінансових питань схильні бути оптимістичними, стрімкими та популярними.

Н.Форман у своїй типології використовує два типи, які є порівняльними з типологією Х.Голдберг та Л.Льюіс: «Скнара», який займається накопиченням грошей та «Магнат», який шукає грошей для отримання влади. Водночас виділено ще три монетарні типи та визначені їх головні психологічні характеристики: в той час як «Марнотратець» управляє депресивними настроями та почуттям бути знехтуваним, витрачаючи гроші, «Завсідник розпродажів» має компульсії купувати щось непотрібне, бо придбання речей за менші кошти дозволяє відчувати свою зверхність, при цьому у випадку поразки (наприклад, не вдалось знизити ціну) - відчувати зростання гніву та депресії, а «Гравець» процвітає на почуттях хвилювання і очікування, коли бере участь у азартній грі, при

появі шансів на виграш, маючи потяг до відчуття влади, яке надає перемога (цит за Нікітіна, 2020).

У типології Ю.С. Ніколенко (цит за Нікітіна,2020) більш диференційовано аналізуються психологічні особливості ставлення особистості студента до грошей, а грошові типи визначаються за основним спрямуванням руху грошей (отримання, збереження, витрачання), основними поведінковими стратегіями по відношенню до грошей, типами та формами «грошової поведінки». Ця типологія доповнена кримінальними типами «грошової поведінки».

О.П. Нікітіною (2011; 2020) було отримано та детально описано типологію ставлення до грошей у юнацькому віці. «Зважено-раціональний» монетарний тип було описано авторкою як домінування адекватного, раціонального, дбайливого ставлення до грошей, які постають емоційно насиченим об'єктом, наявність готовності ризикувати заради їх отримання, не характерним постає прояв демонстрації свого фінансового положення для здійснення впливу на інших, визначення як позитивного так і негативного морального підґрунтя оцінки значення грошей, які уособлюють засіб комфортного існування, здійснення розвитку, отримання інформації, безпеки, символізують досягнення особистості, вираженою постає орієнтація на працю.

Монетарний тип «Грошове занепокоєння» за даними О.П. Нікітіної (2011; 2020) характеризується підвищеною увагою до грошей та пов'язаних з ними темами, переважним виділенням значень грошей з негативною валентністю (особливо значення залежність), ставлення до грошей вирізняється принциповістю, гроші уособлюють засіб для отримання безпеки та влади, отримання свободи, переважаючою постає процесуальна орієнтація по відношенню до здійснюваної діяльності, а показник вираження орієнтації на гроші є більш вираженим, аніж у попередньому типі.

Отриманий О.П. Нікітіною (2011; 2020) монетарний тип «Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат» має тенденцію до прояву невміння

управляти грошима, нераціональним ставленням до них, відсутністю тривоги через гроші, які загалом не постають емоційно насиченим об'єктом, проте наявні фантазування щодо грошей як символу свободи, до якого прагне особистість, виражена імпульсивність у покупках, використання грошей як «ліків» від негативних емоційних переживань. Гроші представляють засіб для комфортного існування, розваг, а орієнтація на них є значно менше виражена, ніж у вищенаведених типах.

Описаний О.П. Нікітіною (2011; 2020) рідкісний у студентському віці монетарний тип «Негативно-емоційна концентрація на грошах» вирізняється напругою та тривогою через гроші, де гроші уособлюють вкрай значущий об'єкт, який постає засобом для існування, отримання безпеки та розвитку, ставлення до грошей характеризується проявом принциповості та відповідальності, гроші представляють символ досягнень та засіб отримання розваг, менш вираженим постає виділення значень грошей з негативною валентністю, показник вираження орієнтації на гроші є найбільшим серед усіх інших монетарних типів.

Описаний О.П. Нікітіною (2011; 2020) монетарний тип «Грошове заперечення» вкрай мало уваги приділяє грошам, значно менш виражена, ніж у інших монетарних типах орієнтація на гроші, характерним постає прояв невміння ними керувати, проте використання грошей під час витрат не приносить терапевтичного ефекту, гроші оцінюються як засіб для підтримання гарного фізичного стану, отримання комфорту, досягнень, розвитку, як інструмент у владних відносинах та джерело несправедливості, гроші не мають значення як засіб існування, проте гарантують отримання сили.

І.В. Соханем (2022) виявлено типологічні особливості монетарної поведінки студентів, умовно поділені на раціональні, конструктивні, активні та збережливо-уникаючі типи поводження із грошами. Серед профілів мотивації володіння власністю автором було описано шість типологічних профілів: «Вмотивованість на отримання власності для

незалежності», «Вмотивованість на заробіток», «Низька вмотивованість на отримання власності», «Полівмотивованість на отримання власності», «Вмотивованість на підприємництво» та «Вмотивованість на збагачення». І.В. Соханем також описано типи монетарних атитюдів: «Обережне ставлення до грошей», «Виважене ставлення до грошових витрат» та «Корисливе ставлення до грошових витрат» та типи грошових уявлень та поведінки: «Установка на збереження грошей», «Помірність грошових уявлень» та «Фіксація на грошах», «Позитивне ставлення до грошей», «Схильність до економії грошей» та «Байдуже ставлення до грошей».

Висновки. Чисельність виділений психологами типологій ставлення до грошей вимагає зведення основний монетарних типів до декілька груп: раціональні із виваженим ставленням до грошей та адекватною цілям життєдіяльності монетарною поведінкою, та деструктивні різного спрямування (на витрати та на збереження). Економічна соціалізація студентської молоді має розглядатись як процес включення їх до реалізації певної монетарної поведінки через інтеріоризацію сімейних настанов, ставлень до грошей та монетарних дій однолітків та значущих дорослих, а також через актуалізацію внутрішніх смислів грошей у монетарній поведінці. Тип монетарної поведінки студентської молоді є результатом її економічної соціалізації і має враховуватись у програмах психологічного супроводу, що здійснюються психологічною службою ЗВО.

Література

Авер'янова Г., Москаленко В. (2003). Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації українського суспільства. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворювань в Україні: [За ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгорського]. – К. : Український центр політичного менеджменту, 296-318.

Кушнерчук М. (2006). Вплив батьківських сценаріїв на економічну свідомість. Соціальна психологія. №5..40-44.

Ложкін Г.В. (2008). Економічна психологія: Навчальний посібник. - 3-тє видання, перероб. і доп. К.: Видавничий дім «Профессіонал».

Москаленко В. (2006). Особливості соціально-психологічних чинників економічної культури особистості / В.Москаленко // Соціальна психологія. 5. 26 - 38.

Нікітіна О.П. (2011). Психолого-педагогічні передумови ставлення до грошей у системі відношень особистості юнацького віку. Дис. … к.психол.н. 19.00.07. Х.: ХНПУ.

Нікітіна О.П., Хомуленко Т.Б., Іванченко А.Д. (2020). Психологія монетарної спрямованості особистості: монографія. Харків : Лідер.

Сохань, І.В. (2022). Структура та типологічні особливості монетарної мотивації студентів. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія, Вип. 66, 287-301, doi:https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.19.

Яновская С.Г., Туренко Р.Л. (2010) Батьківські напуття як чинник економічної соціалізації підлітків. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія Психологія.- Вип. 42.-№ 857.- Харків: ХНУ..250-257.

Goldberg H. Lewis. T. (2000). Money Madness: The Psychology of Saving, Spending, Loving, and Hating Money. Gretna, LA : Wellness Institute.

Kõiv K. (2004). Pocket money as an agent of economic socialization: differences in parental managment of money of mail juvenile delinquents compared with controles. The Experience of Citizenship: Conference Papers of the Sixth Conference of the Children's Identity and Citizenship in Europe Thematic Network (CiCe). Krakov, Poland, May 20-22, 2004/ Ed. A.Ross.- London: CiCe,. 317-324. DOI:10.1027//1016-9040.5.3.202

Low K. (2005). E.Y. Money and Morality: Some perspectives from Singapore. New Zealand Journal of Asian Studies. - June, 2005.- Volume 7. № 1.- 37-62. DOI:10.1177/0002764298041010003

Matthews A. (1991). If I think about money so much, why can't I figure it out? : understanding and overcoming your money complex / Arlene Modica Matthews. - New York: Summit Books.

Norvilitis Jill M. (2010). The role of parents in college students' financial behaviors and attitudes. Journal of Economic Psychology.-Volume 31.- Issue 1, February 55-63. DOI:10.1016/j.joep.2009.10.003

Оригінальний рукопис отриманий 18 лютого 2024 року
Стаття прийнята до друку 21 лютого 2024 року